

De fossiele tracheaten van Teyler's Museum

door

C. O. VAN REGTEREN ALTENA

Op 8 april 1778 stierf te Haarlem kinderloos Pieter TEYLER VAN DER HULST. Hij liet zijn vermogen en zijn huis na aan een stichting, die beheerd moest worden door een college van vijf directeuren. Aan hen werd onder andere opgedragen de zorg en uitbreiding van TEYLER's verzamelingen en bibliotheek. Om deze waardig te huisvesten werd reeds in 1780 achter TEYLER's woonhuis aan de Damstraat een museum gebouwd. Honderd jaar later werd dit uitgebreid met een vleugel met ingang aan het Spaarne. Sinds 1885 is de palaeontologische collectie grotendeels ondergebracht in twee zalen van deze nieuwe vleugel.

Zelf heeft TEYLER nooit fossielen verzameld. Het was de eerste directeur van TEYLER's Museum, Martinus VAN MARUM, die in 1784 aan Directeuren van de Stichting voorstelde de bestaande verzamelingen uit te breiden met een kabinet van mineralen en fossielen. Dit is een zeer gelukkig initiatief geweest, omdat daardoor in een tijd dat de belangstelling voor geologie en palaeontologie in ons land niet groot was, een verzameling is aangelegd, waarin zich veel objecten bevinden die men thans vergeefs zou trachten te verwerven.

Waarschijnlijk zijn de meeste fossiele tracheaten van TEYLER's Museum aangekocht tijdens het conservatorschap (1837—1867) van J. G. S. VAN BREDa. Deze was immers zeer geïnteresseerd in de twee vindplaatsen, waarvandaan het merendeel dezer tracheaten afkomstig is: de lithografische steen van de omgeving van Solnhofen in Beieren (ouderdom: Malm) en de zoetwater-kalksteen van Oeningen in Zuid-Duitsland (ouderdom: Mioceen). Wat deze laatste vindplaats betreft had VAN BREDa jarenlang het monopolie op alle fossielen, die er tevoorschijn kwamen, hetgeen zowel zijn particuliere verzameling als die van TEYLER's Museum zeer ten goede kwam.

Daar VAN BREDa geen gelegenheid had zelf de door hem beheerde verzamelingen te rangschikken en te catalogiseren, werd op zijn voorstel aan T. C. WINKLER opgedragen dit werk op zich te nemen. Deze publiceerde een „Catalogue systématique de la collection paléontologique” in zes afleveringen van 1863 tot 1867. In laatstgenoemd jaar volgde WINKLER VAN BREDa op als conservator van het Mineralogisch-Palaeontologisch Kabinet en tijdens zijn conservatorschap (1867—1897) verschenen van zijn hand nog vijf supplementen op de „Catalogue systématique”. Van de tracheaten uit de lithografische steen is sprake in de vierde aflevering en in het tweede, derde en vijfde supplement, terwijl de insecten en spinnen uit het Mioceen van Oeningen en enkele uit afzettingen van dezelfde ouderdom van Radoboj (Kroatië) worden behandeld in de zesde aflevering van de catalogus.

Tenslotte bezit TEYLER's Museum nog een kleine collectie in barnsteen ingesloten tracheaten, die nooit is gecatalogiseerd, maar die door WINKLER reeds wordt genoemd in zijn „Gids voor den bezoeker van de verzameling versteeningen” en zijn „Guide du visiteur de la collection paléontologique”, beide van 1887.

Het wetenschappelijk belangrijkste deel van TEYLER's tracheaten-collectie is zonder twijfel de verzameling uit de lithografische steen. WINKLER gaf hiervan in

1865 voor het eerst een lijst, waarin vier vijfden van het aantal exemplaren worden aangeduid als „*Insecte sp. nov. ? à déterminer*”. Waarschijnlijk waren de overige exemplaren gedetermineerd gekocht. Onder de Arachnoidea staat hier o.a. nog een serie van „*Palpipes cursor* Roth” gerangschikt, welke vorm thans tot de Crustacea wordt gerekend.

Kort na het verschijnen van deze eerste lijst is dezelfde collectie van Solnhofen bewerkt door H. WEYENBERGH Jr. Hij determineerde het grootste deel van de exemplaren en beschreef een vijftigtal nieuwe soorten. Helaas waren zijn interpretaties en beschrijvingen oppervlakkig en zijn figuren slecht, zodat zijn werk revisie behoefde en ten dele heden ten dage nog behoeft. WEYENBERGH's publicaties over deze fossielen verschenen in de jaren 1869 tot en met 1874.

Tegen het einde van de vorige eeuw zond WINKLER een deel van de tracheaten van Solnhofen ter bewerking aan F. MEUNIER, die ook weer enkele publicaties aan deze objecten wijdde en sommige van WEYENBERGH's fouten herstelde. Drie door MEUNIER beschreven soorten zijn op exemplaren in TEYLER's Museum gebaseerd. WINKLER gaf een lijst van MEUNIER's determinaties in het vijfde supplement op zijn catalogus. Hij verwijst hierin onder nieuwe nummers naar de objecten, die ook WEYENBERGH eens behandelde, zonder de oude nummers te vermelden. Daar de exemplaren genummerd, doch ongeëtiketteerd in de verzameling liggen en WINKLER op de voorwerpen de oude nummers door nieuwe verving, heeft het veel spuurwerk gekost eer vrijwel alle typen van WEYENBERGH weer terug waren gevonden. Een gelukkige omstandigheid was hierbij, dat MEUNIER gewend was zijn commentaren, in breed handschrift, achter op de voorwerpen te schrijven en daarbij vaak het (oude) catalogusnummer vermeldde.

Op verschillende plaatsen blijkt uit HANDLIRSCH' „Die fossielen Insekten”, dat de schrijver een aantal van WEYENBERGH's typen in TEYLER's Museum gezien moet hebben. Ook in dit standaardwerk zijn dus enkele van WEYENBERGH's vergissingen hersteld (bijvoorbeeld wordt de „pop van *Sphinx snelleni*” als het achterlijf van een crustacee herkend), maar van een grondige revisie is ook hier weer geen sprake. Vier door HANDLIRSCH gegeven nieuwe namen zijn op objecten in TEYLER's Museum gebaseerd.

Bij de nadering van het IXe Internationale Entomologisch Congres te Amsterdam ben ik mij voor TEYLER's tracheaten gaan interesseren, omdat ik leden van dat congres, die belangstelling voor palaeoëntomologie hadden, deze collectie wilde kunnen tonen. Toen bleek hoezeer TEYLER's tracheaten uit de lithographische steen een revisie behoefden. In enkele gevallen kon ik deze later zelf geven, maar het meeste moest gebeuren door specialisten in de groepen, waartoe deze dieren behoren. Voor sommige groepen zijn sindsdien specialisten bereid gevonden deze revisie op zich te nemen.

Reeds vóór genoemd congres had A. PETRUNKEVITCH, die Europa rondreisde om typen van fossiele Arachnoidea te bestuderen, TEYLER's Museum bezocht, omdat het de enige pseudoscorpionide en de enige phalangide uit het gehele Mesozoicum zou bezitten: *Chelifer fossilis* Weyenbergh en *Hasseltides primigenius* Weyenbergh. PETRUNKEVITCH toonde van eerstgenoemde aan dat het een anomure crustacee is, terwijl hij laatstgenoemde oorspronkelijk als een phalangide uit de onderorde Laniatores wilde handhaven. Later heeft hij zich echter laten over-

tuigen, dat deze soort is gebaseerd op een slecht geconserveerd exemplaar van de steelloze zeelelie *Saccocoma bajori* (König).

Tijdens het congres bleek, dat de heer F. J. MANNING graag onze Pseudosiricidae wilde revideren, waartoe de typen van enkele door WEYENBERGH als leden van het geslacht *Sphinx* beschreven soorten behoren. Dit onderzoek is sindsdien voltooid, maar wij wachten nog op de publicatie van de resultaten. TEYLER's Ephemeroptera van Solnhofen werden kort geleden door G. DEMOULIN aan een hernieuwd onderzoek onderworpen, waarover hij in 1953 en 1955 publiceerde. Ter tegemoetkoming aan specialisten, die het materiaal uit andere orden onder handen zouden willen nemen, wordt thans een kaartsysteem samengesteld, dat voor elk catalogusnummer (exemplaar) alle literatuur aangeeft.

Wat de verzameling uit het Mioceen van Oeningen en Radoboj betreft, hiervan is een groot aantal oorspronkelijke etiketten bewaard gebleven. Het handschrift op deze etiketten is, zoals Dr. M. A. LIEFTINCK enige jaren geleden door vergelijking in Zürich kon vaststellen, dat van de bekende Zwitserse palaeontoloog O. HEER. Deze beschreef de insectenfauna uit de zoetwater-kalk van Oeningen en Radoboj en één van zijn typen, van *Alydus pulchellus*, een hemipteron, is in TEYLER's Museum. De determinaties in WINKLER's catalogus zijn van HEER's etiketten overgenomen. Sinds 1867 werd alleen de determinatie van een der beide spinnen in deze collectie door PETRUNKEVITCH van „*Tegenaria spec.*” gewijzigd in: „Agriopidae gen.? spec.?”

Ook onze barnsteen-collectie bevatte een spin, die de belangstelling van PETRUNKEVITCH trok. Op zijn vraag of het hier zeker echte Baltische barnsteen betrof, moest ik het antwoord schuldig blijven, omdat ik deze collectie ongetiketeerd had aangetroffen. PETRUNKEVITCH liet daarom de matrix van dit object chemisch analyseren, waarbij bleek dat het geen echte barnsteen doch kopal was, dat is jongere fossiele hars, van waarschijnlijk pliocene ouderdom, meestal uit Zuid-Azië of Oost-Afrika afkomstig. Het is dus zeer de vraag of deze collectie enig oud-tertiair insect, ingesloten in echte Baltische barnsteen, bevat. Dit zou slechts door chemische analyse zijn vast te stellen.

Tenslotte volgt hier een zo volledig mogelijke lijst van de literatuur over fossiele tracheaten in TEYLER's Museum.

Bibliografie

- ALTENA, C. O. VAN REGTEREN, 1954, The status of *Hasseltides primigenius* Weyenbergh, 1869. *Proc. Kon. Ned. Ak. Wetensch.* (B) 57: 336—339, 1 pl.
- , 1958, A revision of some types of jurassic insects in the Teyler Museum. Haarlem. *Tijdschr. Entom.* 101: 89—91, pl. 2.
- DEMOULIN, G., 1953, Recherches sur les Ephémères du Jurassique bavarois. *Bull. Ann. Soc. ent. Belg.* 91: 33.
- , 1955, Contribution à l'étude morphologique, systématique et phylogénétique des Ephéméroptères jurassiques d'Europe centrale. I. — Mesephemeridae; II. — Paedephemeridae. *Bull. Inst. R. Sc. Nat. Belg.* 31 (39), 14 p., 1 pl.; (55), 10 p., 1 pl.
- HANDLIRSCH, A., 1906—1908, Die fossilen Insekten und die Phylogenie der rezenten Formen, ein Handbuch für Paläontologen und Zoologen. Leipzig. X + 1430 p., 41 pl.
- HEER, O., 1853, Die Insektenfauna der Tertiärgebilde von Oeningen und Radoboj in Croatien. Dritte Abteilung: Rhynchoten. *N. Denkschr. Allg. Schweiz. Ges. Naturw.* 13 (4), 139 p., 15 pl.

- MANNING, F. J., 1952, Some interesting Fossil Insects. *Proc. R. ent. Soc. London* (C) 17 : 6.
- MEUNIER, F., 1894, Note sur les Buprestidae fossiles du calcaire lithographique de Bavière. *Bull. Soc. Zool. France* 19 : 14—15.
- , 1895, Note sur les Carabidae des schistes de Schernfeld. *Op. cit.*, 20 : 206—208, 2 fig.
- , 1895, Note sur des empreintes d'Insectes des schistes de Solenhofen. *Bull. Soc. ent. France*, 1895 : CCXXIII—CCXXIV.
- , 1896, Les Agrionides fossiles des Musées de Munich et de Haarlem. *Ann. Soc. ent. France* 45 : 30—35, pl. 1—3.
- , 1896, Note sur quelques insectes des schistes de Solenhofen. *Op. cit.* 45 : 36—37, pl. 4.
- , 1896, Les Belostoma fossiles des Musées de Munich et de Haarlem. *Mém. Soc. Zool. France* 9 : 91—100, pl. 5—8.
- , 1897, Revue critique de quelques insectes fossiles du Musée Teyler. *Arch. Mus. Teyler* (2) 5 : 217—239, pl. 1—11.
- , 1897, Sur les prétendues empreintes d'Arachnides du Corallien de la Bavière. *Ann. Soc. scientif. Bruxelles* 21 : 36—39.
- PETRUNKEVITCH, A., 1953, Palaeozoic and Mesozoic Arachnida of Europe. *Mem. Geol. Soc. America*, no. 53, XII + 128 pp., 58 pl.
- , 1955, Arachnida, in: *Treatise on Invertebrate Paleontology*, Part P, Arthropoda 2, p. P42—P162, fig. 31—116.
- WEYENBERGH, Jr., H., 1869, Prodomus en algemene beschouwing der fossiele insecten van Beijeren. *Tijdschr. Entom.* 12 : 230—248.
- , 1869, Sur les insectes fossiles du calcaire lithographique de la Bavière qui se trouvent au Musée Teyler. *Arch. Mus. Teyler* (1), 2 : 247—294, pl. 34—37.
- , 1871, *Elater Costeri* Weyenb. *Stett. ent. Zg.* 32 : 270—271.
- , 1873, Notes sur quelques insectes du calcaire jurassique de la Bavière. *Arch. Mus. Teyler* (1) 3 : 234—240.
- , 1874, *Varia zoologica et palaeontologica*. 5° Insectes fossiles. *Period. Zool. (Soc. entom. Argent.)*, 1 : 81—107, 111 pl. 3.
- WINKLER, T. C., 1865, Musée Teyler. Catalogue systématique de la collection paléontologique, p. 395—482.
- , 1867, *Idem*, p. 609—697.
- , 1876, *Idem*, Deuxième supplément. *Arch. Mus. Teyler* (1) 4 : 55—126.
- , 1878, *Idem*, Troisième supplément. *Op. cit.* 4 : 127—228.
- , 1887, Teyler's Museum. Gids voor den bezoeker van de verzameling versteeningen. Haarlem, IV + 96 p.
- , 1887, Musée Teyler. Guide du visiteur de la collection paléontologique. Haarlem, IV + 88 p.
- , 1892, Teyler's Museum. Gids voor den bezoeker van de verzameling versteeningen. Tweede druk, Haarlem, IV + 96 p.
- , 1896, Musée Teyler. Catalogue de la collection paléontologique. Cinquième supplément. *Arch. Mus. Teyler* (2) 5 : 279—314.

Epirrhoë tristata L. In aansluiting op de mededeling van de heer VAN GALEN in *Ent. Ber.* 18 : 181 wil ik nog vermelden, dat de heer FLINT en ik op 24 mei in de Montferlandse Bossen onder Zeddarn twee exemplaren zagen, waarvan één werd gevangen.

Enkele jaren geleden ving ik op licht in augustus een exemplaar te Deventer. De soort blijkt dus — zij het lokaal — ook op enkele plaatsen in het middenoosten van ons land voor te komen.

W. OORD, Potterstraat 16, Deventer.